

ทำความรู้จักยาปฏิชีวนะ

ภัศร์ พลพิธิ
กองพัฒนาศักยภาพผู้บริโภค

ยาปฏิชีวนะ หรือที่คนไทยเรียกติดปากว่า ยาแก้อักเสบ ซึ่งแท้ที่จริงแล้วเป็นการเรียกที่ไม่ถูกต้อง เนื่องจากยาปฏิชีวนะไม่ใช่ยาแก้อักเสบ และที่สำคัญเป็นยาอันตรายที่ไม่ควรซื้อมารับประทานเอง เพราะจะทำให้เกิดผลข้างเคียง อันได้แก่ การดื้อยา การแพ้ยา และการติดเชื้อแทรกซ้อน เป็นต้น จากการสำรวจสภาพปัญหาการใช้ยามากเกินความจำเป็นของประเทศไทยในปี 2549 พบว่า กลุ่มยาฆ่าเชื้อมีมูลค่าการผลิตและนำเข้าสูงที่สุดเป็นอันดับ 1 ของประเทศอย่างต่อเนื่อง ซึ่งคิดเป็นมูลค่ากว่า 16,000 ล้านบาท หรือ เกือบ 1 ใน 4 ของมูลค่ายาทั้งหมด สำหรับการใช้ยาปฏิชีวนะในโรคติดเชื้อทางเดินหายใจส่วนบน พบว่า ร้อยละ 40-60 และร้อยละ 70-80 ในต่างจังหวัดและกรุงเทพฯ มีการใช้อย่างไม่จำเป็น การใช้ยาปฏิชีวนะอย่างพร่ำเพรื่อไม่สมเหตุผลกำลังก่อให้เกิดปัญหาเชื้อดื้อยาขั้นรุนแรงในประเทศไทย ปัจจุบันอัตราการเกิดเชื้อดื้อยาสูงมากถึง ร้อยละ 25-50 ซึ่งผลที่ตามมาคือ ค่าใช้จ่ายของครัวเรือนและประเทศที่เพิ่มสูงขึ้นจากการต้องสั่งซื้อยาชนิดใหม่ตลอดเวลา การรักษาที่จะต้องพึ่งพิงการซื้อเทคโนโลยีจากต่างประเทศมากขึ้น อาการของโรครุนแรงขึ้น เป็นต้น ด้วยความที่ยาปฏิชีวนะเป็นยาอันตราย การทำความรู้จักกับยาปฏิชีวนะจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อผู้ใช้ยา เพื่อให้สามารถใช้อย่างสมประโยชน์

ได้ผลกว่า...เมื่อรู้จักยาปฏิชีวนะก่อนใช้

ยาปฏิชีวนะ มาจากคำว่า Antibiotic เป็นยารักษาโรคที่เกิดจากการติดเชื้อแบคทีเรีย ยาปฏิชีวนะที่นิยมใช้กันมักจะมีชื่อทั่วไปที่ลงท้ายด้วยคำว่ามัซซิน เช่น อิริโทรมัยซิน คลาริโทรมัยซิน เจนตามัยซิน ลงท้ายด้วยคำว่าซิลลิน เช่น เพนนิซิลลิน แอมพิซิลลิน อะม็อกซิซิลลิน ลงท้ายด้วยคำว่า ซัยคลิน เช่น เตตราซัยคลิน ด็อกซีซัยคลิน เป็นต้น แต่มียาปฏิชีวนะหลายตัวที่อยู่นอกเหนือกฎเกณฑ์นี้ เช่น คลอแรมเฟนิคอล เซฟาโซลิน ไรแฟมปีซิน เป็นต้น และด้วยความเคยชิน หรือ

การเข้าใจผิด หรือด้วยเหตุผลอื่น ๆ คนไทยมักเรียกยาปฏิชีวนะว่า “ยาแก้อักเสบ” ซึ่งเป็นการเรียกที่ไม่ถูกต้อง และทำให้เกิดความเข้าใจผิดว่าเมื่อมี “อาการคออักเสบ” ต้องกินยาแก้อักเสบจึงจะหาย

โดยข้อเท็จจริงแล้วการอักเสบเป็นผลมาจากการที่ร่างกายมีปฏิกิริยาต่อสิ่งแปลกปลอม หรือสิ่งที่ก่อให้เกิดการบาดเจ็บต่อร่างกาย เช่น เมื่อผู้ป่วยที่เป็นโรคภูมิแพ้สุดหายใจเอาฝุ่นที่ตนเองแพ้เข้าไปก็จะเกิดการอักเสบขึ้นที่เยื่อโพรงจมูกทำให้มีอาการคัดจมูก น้ำมูกไหล หากเป็นโรคหอบหืดก็จะเกิดอาการอักเสบที่หลอดลมทำให้หลอดลมตีบ เกิดอาการไอ แน่นหน้าอก หายใจลำบาก หรือหากตากแดดนาน ๆ ก็จะเกิดอาการอักเสบที่ผิวหนัง ยาปฏิชีวนะไม่มีประโยชน์ต่อการอักเสบดังกล่าว เพราะยาปฏิชีวนะเป็นยาฆ่าเชื้อแบคทีเรีย ส่วนการอักเสบดังกล่าวไม่มีสาเหตุจากเชื้อโรคแต่อย่างใด ดังนั้นยาปฏิชีวนะจึงไม่ใช่ยาแก้อักเสบ และการอักเสบส่วนใหญ่เป็นโรคที่ไม่ต้องใช้ยาปฏิชีวนะ

กรณีการเจ็บคอเป็นอาการที่พบได้บ่อยเมื่อป่วยด้วยโรคติดเชื้อของทางเดินหายใจส่วนบน ขณะเจ็บคอย่อมมีการอักเสบขึ้นในบริเวณลำคอ (คออักเสบ) เนื่องจากร่างกายมีปฏิกิริยาต่อการติดเชื้อ แต่การติดเชื้อที่คอร้อยละ 85 ไม่ได้เกิดจากเชื้อแบคทีเรีย แต่เกิดจากเชื้อไวรัส เช่น ไวรัสหวัด ไวรัสโรคไขหวัดใหญ่ ไวรัสโรคมือ เท้า ปาก เป็นต้น ดังนั้นการเจ็บคอบอกกว่า 8 ครั้งใน 10 ครั้งจึงไม่ต้องใช้ยาปฏิชีวนะ ทั้งนี้เพราะยาปฏิชีวนะไม่สามารถฆ่าเชื้อไวรัสได้ และไม่ทำให้โรคหายเร็วขึ้นแต่อย่างใด

ยาปฏิชีวนะเป็นยาอันตราย หากต้องใช้ยาปฏิชีวนะเพราะเป็นโรคติดเชื้อแบคทีเรีย ผู้ป่วยจะได้รับประโยชน์จากการใช้ยาซึ่งคุ้มค่าต่อความเสี่ยงต่ออันตรายจากยา แต่หากใช้ยาปฏิชีวนะในโรคที่ไม่จำเป็น เช่น โรคหวัด อาการเจ็บคอทั่ว ๆ ไป ผู้ป่วยจะไม่ได้รับประโยชน์ใด ๆ จากการใช้ยา แต่ผู้ป่วยกำลังรับความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้น ซึ่งอาจทำให้เสียชีวิต หรือพิการ เช่น ตาบอด หรืออวัยวะสำคัญ เช่น ตับถูกทำลาย เกิดโรคแทรกซ้อน เช่น ท้องเดินรุนแรงจนต้องเข้าโรงพยาบาลได้

เจ็บป่วยหายได้ โดยไม่ใช้ยาปฏิชีวนะ

เมื่อเป็นหวัด อาการที่ตามมาก็คือ เจ็บคอ น้ำมูกไหล จาม แน่นจมูก ไอ เสียงแหบ เคืองตา ปวดศีรษะ ตัวร้อน โรคหวัดเป็นโรคที่หายได้เองโดยไม่ต้องใช้ยาปฏิชีวนะ เพราะมีสาเหตุของโรคคือเชื้อไวรัส ในขณะที่ยาปฏิชีวนะเป็นยาที่กำจัดเชื้อแบคทีเรีย ซึ่งเป็นการใช้ยาที่ไม่ตรงกับสาเหตุการเกิดโรค ทำให้การรักษาไม่เกิดผลเท่าที่ควร

โรคหวัดมีไวรัสเป็นสาเหตุของโรคโดยมีมากกว่า 200 สายพันธุ์ หวัดจึงเป็นโรคที่พบได้บ่อยที่สุด เด็กอาจเป็นหวัดได้บ่อยถึง 6-10 ครั้ง ต่อปี เด็กอายุ 2-6 ปีเป็นหวัดได้บ่อยเป็น 2 เท่าของเด็กอายุ 9 ปี และเด็กอายุ 9 ปี เป็นหวัดได้บ่อยเป็น 2 เท่า ของเด็กอายุ 12 ปี โดยประมาณ แล้วคนอาจเป็นหวัดได้มากถึง 200 ครั้ง ตลอดช่วงอายุขัย ทั้งนี้แพทย์จะสั่งจ่ายยาปฏิชีวนะต่อเมื่ออาการหวัดไม่ดีขึ้นใน 1-2 สัปดาห์ หรือมีอาการเพิ่มเติมที่แสดงถึงการติดเชื้อแบคทีเรีย

จะเกิดอะไรขึ้น หากใช้ยาปฏิชีวนะไม่ถูกต้อง

การใช้ยาปฏิชีวนะอย่างพร่ำเพรื่อ อย่างเคสุม หรือใช้บ่อยเกินความจำเป็นจะทำให้มีโอกาสติดเชื้อชนิดที่ดื้อยา เนื่องจากยาปฏิชีวนะเป็นสารแปลกปลอมเมื่อเข้าสู่ร่างกายจึงทำให้เกิดผลเสียและเป็นอันตรายต่อร่างกาย ซึ่งอันตรายที่เกิดขึ้นโดยรวมนั้นมีอยู่ 3 ประการ คือ

1. **การแพ้ยา** เป็นสิ่งที่อาจเกิดขึ้นได้หลังจากการใช้ยาปฏิชีวนะทุกตัว แต่มีโอกาสมากหรือน้อยแล้วแต่กรณี การแพ้ยาเป็นผลจากการตอบโต้ของภูมิคุ้มกันของร่างกายต่อยาปฏิชีวนะอย่างเกินเหตุ มีอาการตั้งแต่เล็กน้อยสุด เช่น มีผื่นขึ้นตามตัว เป็นไข้ ลมพิษ เป็นต้น จนถึงขั้นสาหัสซึ่งเป็นการแพ้อย่างรุนแรงฉับพลัน โดยเกิดขึ้นกับระบบต่าง ๆ ของร่างกาย จนทำให้เกิดสถานะช็อก และอาจเสียชีวิตได้ โดยทั่วไปถ้าหากเกิดอาการแพ้ที่อาการรุนแรงกว่าการมีผื่นขึ้นตามผิวหนัง แพทย์มักจะสั่งหยุดการใช้ยาปฏิชีวนะนั้น หรือเปลี่ยนไปใช้ยาตัวอื่นที่มีผลการรักษาเหมือนกันแทน ปัจจุบันการแพ้ยาเป็นปัญหาสำคัญของการรักษาโรคติดเชื้อ เนื่องจากผู้ป่วยมีโอกาสถูกกระตุ้นให้สร้างภูมิคุ้มกันต่อยาปฏิชีวนะได้โดยไม่รู้ตัว เช่น จากการบริโภคผลิตภัณฑ์นม หรือ สัตว์ที่มียาปฏิชีวนะปนเปื้อนอยู่

2. **การดื้อยา** ในกรณีนี้หมายถึง การดื้อยาของเชื้อโรคต่อยา เป็นภาวะที่เชื้อโรคสามารถทนทานต่อฤทธิ์ของยาที่เคยใช้ได้ผลกับมันมาก่อน อาจเกิดขึ้นอย่างช้า ๆ หรือรวดเร็วก็ได้ในระหว่างการที่ใช้ยาปฏิชีวนะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีที่ใช้ยาดื้อต่อกันนาน ๆ ควรตั้งข้อสังเกตว่าเชื้อโรคเกิดดื้อยาหรือไม่ ถ้าพบว่าเมื่อใช้ยาปฏิชีวนะแล้วอาการของโรคติดเชื้อไม่ดีขึ้นหรือกลับมีสภาพแย่ลงขอให้สันนิษฐานว่าอาจเกิดอาการดื้อยา ส่วนใหญ่การดื้อยาเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงทางพันธุกรรมของเชื้อโรค ทำให้มันกลายเป็นชนิดที่สามารถทนทานต่อยาได้ และโดยทั่วไปเชื้อโรคซึ่งดื้อยาปฏิชีวนะตัวใดตัวหนึ่งมักจะพลอยดื้อยาตัวอื่นที่อยู่ในประเภทเดียวกันหรือมีสูตรโครงสร้างคล้ายคลึงกัน ซึ่งทำให้จำเป็นต้องเปลี่ยนไปใช้ยาปฏิชีวนะประเภทอื่นหรือที่มีสูตรโครงสร้างต่างออกไป

3. **การติดเชื้อแทรกซ้อน** เป็นสภาวะการติดเชื้อที่เกิดขึ้นเมื่อความสมดุลของเชื้อจุลินทรีย์ที่มีอยู่ตามร่างกายถูกระทบกระเทือน หรือถูกทำลายไป ในภาวะปกติจุลินทรีย์บางชนิดมีประโยชน์ต่อร่างกายทำหน้าที่เหมือนองครักษ์พิทักษ์ร่างกาย คอยปราบปรามจุลินทรีย์ชนิดอื่นที่ก่อให้เกิดโรคให้สงบลง การใช้ยาปฏิชีวนะในบางกรณีนอกจากจะทำลายเชื้อต้นเหตุของโรคแล้วยังพลอยทำให้จุลินทรีย์ชนิดนี้ถูกทำลายไปด้วย ซึ่งทำให้จุลินทรีย์ชนิดที่ทนทานต่อยาซึ่งหลงเหลืออยู่มีโอกาสแบ่งตัวขยายพันธุ์มากขึ้นและก่อให้เกิดการติดเชื้อชนิดใหม่ การติดเชื้อแทรกซ้อนสังเกตได้จากอาการของโรคที่เปลี่ยนไปจากลักษณะเดิมที่เคยเป็นอยู่แต่แรก เช่น การติดเชื้อเดิมทำให้เจ็บคอ แต่เมื่อใช้ยาปฏิชีวนะไประยะหนึ่งอาการเจ็บคอทุเลาลงแต่กลับมีอาการท้องเสียอย่างรุนแรงหรืออักเสบในช่องคลอด เป็นต้น ภาวะการติดเชื้อแทรกซ้อนนี้อาจเกิดขึ้นได้ง่ายเมื่อใช้ยาปฏิชีวนะที่มีขอบเขต

ทำลายเชื้อกว้างขวาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีที่ใช้เป็นเวลานานและมักเป็นปัญหาต่อการรักษา เนื่องจากเชื้อต้นเหตุของโรคติดเชื้อใหม่นั้นมักเป็นสายพันธุ์ที่ดื้อต่อยาปฏิชีวนะที่ใช้กันทั่วไป วิธีที่ควรปฏิบัติเมื่อเกิดการติดเชื้อแทรกซ้อน คือ หยุดใช้ยาปฏิชีวนะที่กำลังใช้อยู่พร้อมกับพยายามจำแนกเชื้อที่เป็นต้น เหตุการติดเชื้อแทรกซ้อนนั้นให้ถูกต้อง แล้วรักษาด้วยยาปฏิชีวนะอื่นที่สามารถทำลายเชื้อได้

ปฏิบัติง่าย ๆ เมื่อใช้ยาปฏิชีวนะ

การรับประทานยาปฏิชีวนะที่จะทำให้เกิดผลดีต่อการรักษาอาการเจ็บป่วย และหลีกเลี่ยงความเสี่ยงจากผลข้างเคียงที่เป็นอันตรายต่อร่างกายนั้น ควรปฏิบัติตามข้อแนะนำดังนี้

1. ทุกครั้งเมื่อรับประทานยาปฏิชีวนะควรปฏิบัติตามคำแนะนำของแพทย์อย่างเคร่งครัด โดยต้องรับประทานให้ครบขนาด ตามระยะเวลาที่กำหนด เนื่องจากการทำลายเชื้อโรคนั้นต้องให้เชื้อโรคในร่างกายสัมผัสกับยาในระดับสูงพอดี และต่อเนื่อง หากรับประทานขาดหรือไม่ตรงเวลา จะทำให้ระดับยาในเลือดไม่สูงพอที่จะทำลายเชื้อโรค และถ้าเรารับประทานยาไม่ต่อเนื่องจนครบกำหนด เชื้อโรคส่วนที่ยังเหลือรอดอยู่จะขยายพันธุ์เพิ่มขึ้นอีก โรคติดเชื้อก็จะไม่หาย และอาจกลายพันธุ์ไปเป็นเชื้อโรคที่ดื้อยา ทำให้เกิดปัญหาในการรักษาเมื่อเกิดโรคติดเชื้อเดิมอีกครั้ง

2. หากมีอาการที่น่าสงสัยว่าจะเกิดอาการแพ้ยา ควรรีบปรึกษาแพทย์ทันที และเมื่อมีอาการแพ้ยาควรหยุดยาที่ใช้ทันทีแล้วรีบนำยาที่ใช้ในขณะนั้นทั้งหมดไปปรึกษาแพทย์ผู้รักษา หรือ เภสัชกร เมื่อทราบว่าแพ้ยาใดแล้วจะต้องจดจำไว้เพื่อหลีกเลี่ยงยาดังกล่าวในการรักษาโรคครั้งต่อ ๆ ไป

3. ไม่ควรซื้อยาปฏิชีวนะเก็บไว้ใช้มาก ๆ เนื่องจากการติดเชื้อนั้นจะต้องใช้ยาให้เหมาะกับเชื้อต้นเหตุ ซึ่งในแต่ละครั้งอาจแตกต่างกันออกไป จึงควรพบแพทย์หรือปรึกษาเภสัชกรทุกครั้งที่สงสัยว่าเป็นโรคติดเชื้อเพื่อจะได้รับยาปฏิชีวนะที่ถูกต้อง และไม่ควรแบ่งปันยาปฏิชีวนะให้ผู้อื่นที่เป็นโรคติดเชื้อ เพราะเชื้อต้นเหตุอาจต่างชนิดกัน

4. ไม่ควรใช้ยาปฏิชีวนะที่สงสัยว่าเสื่อมหรือหมดอายุแล้ว อาจสังเกตได้จากวันหมดอายุ ที่ระบุบนฉลาก บนแผง กล่อง ขวดยา หรือลักษณะโดยทั่วไปของยา เช่น เม็ดยาขึ้น สีซีดจาง หรือแตกร้าว เป็นต้น ถ้าเป็นยาปฏิชีวนะชนิดผงแห้งที่ต้องละลายน้ำก่อนใช้ควรเก็บยาที่ละลายแล้วไว้ในตู้เย็นและใช้ให้หมดภายใน 7 วัน เนื่องจากยาน้ำดังกล่าวไม่คงตัวนาน

5. ยาปฏิชีวนะบางชนิดมีข้อควรระวังพิเศษในการใช้ เช่น ทำให้คลื่นไส้ อาเจียน มีผลเป็นพิษต่อไต มีปฏิกิริยาต่อกันกับยาอื่นถึงขั้นอาจทำให้เกิดอันตรายรุนแรง เป็นต้น กรณีของยาเหล่านี้ เภสัชกรจะให้คำชี้แจงแก่ผู้ใช้ยาเสมอถึงข้อควรปฏิบัติเพื่อหลีกเลี่ยง ตัวอย่างเช่น การใช้ยาปฏิชีวนะ อิริโทรมัยซิน หรือยาด้านเชื้อราคีโตโคนาโซล มีผลลดความสามารถทำลายยาของตับ ถ้าหากใช้ร่วมกับยาแก้แพ้ชนิดไม่ทำให้ง่วงบางตัว เช่น เทอร์เฟนาดีนหรือแอสเทมิโซลจะมีผลให้ยาแก้แพ้

ดังกล่าวถูกทำลายน้อยลงจนเป็นเหตุให้เกิดพิษต่อหัวใจ โดยทำให้เกิดภาวะหัวใจเต้นผิดจังหวะซึ่งมีอันตรายร้ายแรง เป็นต้น

ปัจจุบันในประเทศไทยยังมีการใช้ยาปฏิชีวนะแบบผิด ๆ อยู่มาก ซึ่งแท้ที่จริงแล้ว การใช้ยาปฏิชีวนะจะต้องใช้อย่างถูกต้องตามหลักการ และที่สำคัญไม่ควรซื้อยาปฏิชีวนะมาใช้เอง ดังนั้นเมื่อเกิดอาการเจ็บป่วยที่สงสัยว่ามีการติดเชื้อ อย่าได้ลองรักษาด้วยตนเองโดยไม่ปรึกษาแพทย์หรือเภสัชกร เพราะอาจทำให้เกิดอันตรายร้ายแรง

Fact Sheet ยา / ฉบับที่ 12 / วันที่ 16 กรกฎาคม 2552

ข้อมูลอ้างอิง

1. การใช้ยาปฏิชีวนะ : เกสัชกร สุรชัย อัญเชิญ
<http://www.pharm.chula.ac.th/Surachai/academic/CNS-Drgs/radio07.htm>
2. เว็บไซต์ร้านยาคุณภาพ
<http://newsser.fda.moph.go.th/advancepharmacy/>
3. นายแพทย์พิสนธิ์ จงตระกูล, “ยาปฏิชีวนะไม่ใช่ยาแก้ไอเสบ” ตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์มติชนรายวัน วันเสาร์ที่ 8 ธันวาคม 2550 คอลัมน์ ส่องโรค ไขสุขภาพ